

Hafiz Rəhimov
Aynur Həsənova
ADU

QRAMMATİK VƏRDİŞ VƏ BACARIQLARIN YARADILMASINDA ŞİFAHİ NİTQDƏN İSTİFADƏ YOLLARI (İNGİLİS DİLİ MATERİALLARI ƏSASINDA)

Açar sözlər: şifahi, fəal, bacarıq, vərdiş, forma

Keywords: oral, active, skills, habit, form

Ключевые слова: устный, активный, умение, привычка, форма

Qrammatika praktik olaraq bacarıq və vərdişlərin qazanılmasına və formalaşmasına xidmət edir. Bacarıq və vərdişlər isə danışıq, eşidib anlama, oxu və yazı kimi mühüm cəhətləri əhatə edir. Tədrisin aşağı mərhələsində öyrədilən bu vərdişlər fəal qrammatik vərdişlər adlanır. Fəal qrammatik vərdişlərin xarakterik xüsusiyyəti onların dinamikliyidir. Belə ki, danışıq zamanı avtomatik olaraq elə qrammatik quruluş və ya forma seçməlidir ki, intonasiya və sözlərin köməyi ilə danışan fikrini ifadə edə bilsin.

Fəal qrammatik vərdişlərin əmələ gəlməsində əsas şərtlərdən biri də kifayət miqdarda leksik materialın mövcud olmasıdır. Lakin hələlik qrammatik ümumiləşdirməni genişləndirmək üçün kifayət qədər söz yığılı olmadığı üçün tələbələr tərəfindən onların mənimsənilməsi əzbərləmə xarakteri daşıyır.

Hər bir vərdiş insanın artıq malik olduğu vərdişlər sistemində fəaliyyət göstərir və təşəkkül tapır. Bunlardan bəziləri yeni vərdişlərin yaranmasına və fəaliyyət göstərməsinə kömək edir, başqaları mane olur, üçüncülər isə onun şəklini dəyişdirir. Bu hadisə vərdişlərin qarşılıqlı təsiri adlanır. İş özünün məqsədi, obyekt və şəraiti ilə müəyyən edilir. O, hərəkəti icranın, sensor nəzarətin müəyyən priyomları sistemi kimi həyata keçirilir.

Vərdişlərin səmərəliliyi həmin priyomların işin məqsədinə, obyektinə və şəraitinə nə dərəcədə uyğun olmasından asılıdır. İki işin məqsədi və ya obyektləri, yaxud da şəraiti insan tərəfindən oxşar kimi qavranılır, halbuki, əslində bu işlər icra, nəzarət və ya mərkəzi tənzim olunma üsullarına görə fərqlənir.

Bu cür şəraitdə ilk növbədə səmərəsiz iş priyomları özünü göstərir. Onların yanlışlığını aşkara çıxarmaq, aradan qaldırmaq, yeni düzgün priyomlarla əvəz etmək vaxt və çoxlu təkrar tələb edir. Bu cür hal vərdişlərin interferensiyası adlanır. Hər hansı bir vərdişin öyrədilməsi zamanı interferensiya hadisəsini nəzərə almaq vacibdir. Vərdişlərin interferensiyası təkcə öyrənilən dil daxilində deyil, eləcə də öyrənilən dillə ana dili arasında müşahidə olunur.

Belə ki, öyrənilən dil daxilində vərdişlərin interferensiyası zamanı ilk növbədə əsas vərdişlərin birini, sonra isə başqa birisini möhkəmlətmək lazımdır. Yalnız bu prosesdən sonra interferensiyanın öhdəsindən gəlməyə yönəldilmiş çalışmaları yerinə yetirmək lazımdır. Bu məqsədlə ardıcıl olaraq differensial çalışmalar həyata keçirilməlidir.

Differensial çalışmaları oxşar hadisələri bir-birindən ayırmağa xidmət edən çalışmalarıdır. Oxşar hadisələrə aid biliklər əvvəlcə ayrılıqda möhkəmləndirilməli, sonra isə bu hadisələrin müxtəlifliyini aşkara çıxaran çalışmaları verilməlidir. Lakin xarici dillərin bütün qrammatik formaları ana dili ilə müqayisə edilməməlidir. Fikrimizi konkret misalla aydınlaşdıraraq:

İngilis dilində "Present indefinite" zaman forması izah edilib möhkəmləndirildikdən sonra "Present Continuous" zaman forması izah edilib möhkəmləndirilməli və nəhayət iki zamanın mənasının və işlədilməsini bir-birindən fərqləndirən çalışmaları verilməlidir.

Vərdişlərin interferensiyasına yalnız öyrənilən dil daxilində deyil, eləcə də ana dili ilə öyrənilən xarici dil arasında təsadüf olunur. Bildiyimiz kimi qrammatik materialın izahı tədrisin aşağı mərhələsində ana dilində aparılmalı və qrammatik materialın izahında tələbələrin ana dilində mənimsəmiş olduqları biliklərə əsaslanmalıdır.

Deməli, belə bir nəticəyə gəlirik ki, xarici dil ana dilinin köməyi ilə müqayisəli şəkildə öyrənilir. Lakin xarici dilin bütün qrammatik formaları ana dili ilə müqayisə edilməməlidir. Müqayisə xarici dildə mənimsəməni asanlaşdırmaq məqsədilə aparılır.

Ana dilinin qrammatik formalarına uyğun gələn xarici dilin qrammatik formaları izahat zamanı heç bir çətinlik törətmir və asanlıqla mənimsənilir; odur ki, ana dili ilə tam qarşılığı olan qrammatik formaların müqayisəsinə ehtiyac yoxdur. Qarşılığı öyrənmənin ana dilində olmayan qrammatik formaların öyrənilməsində isə ana dili ilə tutuşdurma çox yaxşı nəticə verir. Çünki bu zaman tələbələr öyrədilən dil hadisələrini mükəmməl dərk edir və bunları öz nitq təcrübəsində daha asan tətbiq etməyi bacarırlar.

Məsələn, ingilis dilindəki artiklın Azərbaycan dilində ekvivalenti yoxdur. Bu zaman müəllim onu Azərbaycan dilində olan bir sözü ilə qarşılaşdırır:

a book - bir kitab

a table - bir stol

Başqa bir misala müraciət edək:

Azərbaycan dili ilə ingilis dilli cümlələrində söz sırası bir-birindən fərqlənir. Belə ki, Azərbaycan dilində olan sadə geniş cümlələrdə söz sırası əsasən belədir:

Mübtəda + II dərəcəli üzvlər (təyin, tamamlıq, zərflək) + xəbər

İngilis dilində isə bunun əksinə olaraq mübtədan sonra xəbər gəlir. Məsələn,

Mən bu gün məktub aldım.

I received a letter to day.

Ana dilinin nitq vərdişlərini artıq mənimsəmiş olan tələbəyə isə yeni tanış olmayan vərdişləri aşılamaq bir qədər çətinləşir. Bu təqdirdə xarici dil müəllimlərinə ana dilini xarici dilin tədrisi prosesində kənarlaşdırmaq təklif olunur. Lakin interferensiyanın öhdəsindən ana dilini tədrisdən kənarlaşdırmaqla, yəni tələbənin şüurundan silməklə gəlmək olmaz. Bunun üçün ana dilinin mənfə təsirlərinin öhdəsindən gəlməyə yönəldilmiş xüsusi çalışmaları etmək lazımdır.

Qrammatik vərdiş və bacarıqlar müxtəlif nitq fəaliyyətlərinin, o cümlədən şifahi nitqin tərkib hissəsini təşkil edir. Bildiyimiz kimi, şifahi nitq özü iki hissədən, yəni komponentdən ibarətdir: 1) danışmaq, 2) eşidib-anlama.

Danışığa aid qrammatik nitq vərdişi deyəndə şifahi nitqdə düzgün, avtomatlaşdırılmış qrammatik qaydaların işlədilməsi başa düşülür.

Beləliklə, şifahi nitqin qrammatik vərdişlərinin əsas xüsusiyyəti müxtəlif situasiya və ünsiyyətdə işlədilən məna və formaca oxşarlıq təşkil edən avtomatlaşdırılmış qrammatik qaydalardan istifadə edilməsidir.

Sözlərdə forma düzəldən və onların düzgün işlədilməsini təmin edən qrammatik vərdiş və bacarıqları morfoloji nitq vərdişləri adlandırmaq olar. Buraya isimlərin cəm şəkilçisini və yiyəlik halını, fellərin üçüncü şəxs təkini, sifət və zərflərin müqayisə və üstünlük dərəcələrini və s. aid etmək olar.

Cümlədə düzgün, sabit, avtomatlaşmış söz sırasını təmin edən qrammatik nitq vərdişini isə sintaktik nitq vərdişləri adlandırmaq olar.

Məlum olduğu kimi, nitq fikirlə bitirilir. Fikir də təcrid edilmiş sözlərlə ifadə edilə bilməz. Bunun üçün sözlər arasında müəyyən əlaqə yaranır ki, buna da qrammatik əlaqə deyilir. Müəyyən bir fikri ifadə etmək üçün ona aid forma seçilir.

Ana dilində, əlbəttə fikri ifadə etmək üçün ona uyğun forma seçmək heç də çətin problem deyildir. Bu və ya digər bir fikri ifadə etmək üçün hətta müxtəlif forma seçilə bilər. Lakin xarici dildə hər hansı bir fikri ifadə etmək ona münasib forma seçmək və onu dil nöqtəyi-nəzərdən düzgün qurmaq çətin problemdir. Onun üçün də xarici dildə bu və ya digər bir fikri ifadə etmək üçün əvvəlcədən qrammatik nitq vərdişinə malik olmaq lazımdır. Yəni xarici dil öyrənən adam müəyyən bir mövzu və ya situasiya ilə əlaqədar olan bir fikri ifadə etmək üçün müəyyən modeller (cümlələr) bilməlidir. Ona görə də orta məktəb proqramı və eyni zamanda dərsliklərə daxil edilən bu və ya digər mövzu hər hansı bir qrammatik qayda ilə əlaqədar və onlarla qarşılıqlı tədris olunur.

Məlum olduğu kimi orta məktəbdə hər hansı bir xarici dil qrammatikasını bütün sistem şəkildə tədris etmək qeyri-mümkündür. Çünki buna nə xarici dilin tədrisinə ayrılmış saatlar, nə də tələbələrin bilik və ya yaş səviyyəsi imkan verir. Ona görə də tələbələrin şifahi nitqini (eşidib-anlama və danışmaq) təmin etmək üçün optimal bir variant seçmək lazımdır. Lakin bundan fərqli olaraq ixtisas ali məktəblərində (yəni xarici dil müəllimləri hazırlayan dil institutlarında) dilin qrammatik sistemi haqqında bütün qrammatik hadisələr tədris edilir. Lakin bu demək deyildir ki, gələcək xarici dil mütəxəssisləri bu və ya digər bir fikri ifadə etmək üçün forma cəhətdən çətinlik çəkmirlər.

Təcrübə göstərir ki, bütün tədrisin 4 ili müddətində tələbələr belə çətinliklərlə qarşılaşırlar. Ona görə də şifahi nitqin qrammatik cəhətdən öyrədilməsinin tək-cə orta məktəbdə deyil, institutda da əhəmiyyəti böyükdür.

Xüsusi praktik qrammatika kursunu keçərkən bunu nəzərə almaq vacibdir. Bildiyimiz kimi ali məktəbin aşağı mərhələsində də dilin tədrisi müəyyən mövzularla bağlıdır. Yəni dilin aspektlərinin tədrisi müəyyən mövzular əsasında aparılır.

Əlbəttə, dilin bütün aspektlərinin tədrisi həmin mövzularla əlaqədar olaraq şifahi nitqə tətbiq edilir. Şifahi nitqin qrammatik cəhətdən öyrədilməsinin əsas məqsədi qrammatik nitq vərdişlərinin yaradılmasıdır. Bu da öz növbəsində şifahi nitqin qrammatik cəhətdən düzgün qurulmasını təmin edir. Birinci növbədə qrammatik morfoloji vərdişlərin yaranmasından söhbət gedir. Bu da isimlərin hal, sifətlərin dərəcə formaları və fellərin şəxs formalarının işlədilməsinə aid

vərdişlərin yaradılması deməkdir. Analitik dillərdə morfoloji vərdişlərdən sintaktik nitq vərdişləri yaratmaq lazımdır. Bunu tamamilə ingilis dilinə şamil etmək olar. İngilis dilində cümlədə söz sırasının düzgün işlədilməsi sintaktik nitq vərdişlərinin yaradılması deməkdir. Ona görə də, fəal qrammatik materialın tədrisi zamanı bütün iş bu istiqamətdə yönəldilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ali məktəbdə dilin kompleks tədrisinin metodik əsasları. Bakı, 1983.
2. Barsuk R.Y. Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri. Bakı, 1967.
3. Xarici dil üzrə orta məktəb proqramları. Bakı, 2000.
4. Kərimov F.H. Şifahi nitqin inkişafı yolları. Bakı, 2002.

Summary

Role of grammatical skills and habits in teaching oral speech (on the materials of the English language)

This article deals with the grammatical skills and habits, which take a great part in teaching English oral speech.

The author of article offers a number of language exercises for teaching oral speech and grammatical skills and habits.

Резюме

Роль грамматических умений и привычек в обучении устной речи (на материале английского языка)

Данная статья посвящена грамматическим умениям и привычкам при обучении английской устной речи.

Автор статьи предлагает многочисленные упражнения во время преподавания английской устной речи.

*Rəyçi: prof. G. Yusifov
ADU-nun Linqvodidaktika kafedrasının
17.11.2016-cı il tarixli iclasının
04 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 24.01.2016